

<https://doi.org/10.15407/socium2019.02.009>
УДК 316.3/4(091)(477)

Черниш Н.Й., д-р соціол. наук, професор кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна, email: nataliya.chernysh@lnu.edu.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

УКРАЇНЬСЬКА СОЦІОЛОГІЯ У ПОШУКАХ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ В УМОВАХ МІЖДИСЦИПЛІНАРНОСТІ¹

У статті наведено оцінку стану соціологічного теоретизування в українській соціології від останніх років радянського періоду до сьогодення. Констатовано, що, незважаючи на відсутність ідеологічного тиску, після інституціоналізації української соціології як самостійної академічної дисципліни її розвиток здійснювався переважно завдяки побудові теорій середнього рівня та ще більшою мірою – шляхом здійснення прикладних соціологічних досліджень. Водночас структура соціологічного знання в українській соціології була неповною і не була завершена утворенням його вищого щабля – загальної соціологічної теорії. Розглянуто причини методологічного хаосу та фобії до теоретизування, які багато в чому зумовлені так званою “радянською спадщиною” (Soviet legacy). Наголошено, що будівництво загальної соціологічної теорії в обох її гілках (“гранд-теорії” та метатеорії) у сучасних умовах можливе або завдяки зусиллям самих соціологів, або застосуванню міждисциплінарності, і аргументовано, що другий варіант на початку XXI ст. є мейнстрімом світової соціологічної думки. Нині методологічні повороти (turns) і міждисциплінарність є тими прикладами наукової рефлексивності, які забезпечують вагомe прирощення соціологічного знання у всій його повноті та на всіх щаблях теоретизування завдяки інтерфейсам соціології та інших гілок наукового знання, у тому числі природничих наук. Проаналізовано кейси обміну сенсами між соціологією та філософією (переважно постнекласичною), що можна вважати новим для української соціології; увагу акцентовано на нових можливостях вивчення сучасних соціальних систем в узгодженні з новими відкриттями природничих наук. Обґрунтовано, що такого татунку інтерфейси утворюють горизонтальний локус обопільної взаємодії наук без диктату якоїсь із них та на умовах контингентної згоди й полілогу між ними. Сформульовано авторську позицію стосовно тих сенсів, які соціологія сьогодні здатна емітувати за свої межі, на прикладі рефлексій щодо глобалізації та фрагментації людства.

Ключові слова: загальна соціологічна теорія, “гранд-теорія”, метатеорія, методологічні повороти, міждисциплінарність, структура соціологічного знання, інтерфейси, монолог, діалог, полілог, системний підхід, складні та надскладні соціальні системи.

Chernysh N.Yo., Dr.Habil. (Sociology), professor, department of Sociology, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine, email: nataliya.chernysh@lnu.edu.ua, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>

UKRAINIAN SOCIOLOGY IN SEARCH OF THE GENERAL THEORY IN THE CONDITIONS OF INTERDISCIPLINARITY

The article assesses the state of sociological theorizing in Ukrainian sociology from the last years of the Soviet period to the present. It was stated that, despite the lack of ideological pressure, after institutionalization of Ukrainian sociology as an independent academic discipline, its development was mainly due to the construction of the middle range theories and, to a greater extent, through the

¹ Стаття друкується як запрошення до дискусії.

© Черниш Н.Й., 2019

implementation of applied sociological research. At the same time, the structure of sociological knowledge in Ukrainian sociology was incomplete and it was not completed by the establishment of its higher level - the general sociological theory. Author considers the reasons of methodological chaos and phobia for theorizing, which in many respects are due to the so-called Soviet heritage (Soviet legacy). It is emphasized that the construction of a general sociological theory in both its branches ("grand theory" and meta-theory) in modern conditions is possible either through the efforts of the sociologists themselves or through the application of interdisciplinarity, and it is argued that the second option at the beginning of the 21st century is the mainstream of world sociological thought. Nowadays, methodological turns and interdisciplinarity are examples of scientific reflexivity that provide a significant increase in sociological knowledge in its entirety and at all levels of theorizing through interfaces of sociology and other branches of scientific knowledge, including the natural sciences. The cases of the exchange of meanings between sociology and philosophy (mostly post-classical) that can be considered new to Ukrainian sociology are analyzed; attention is focused on new possibilities of studying modern social systems in coordination with new discoveries of natural sciences. It is substantiated that such kind of interfaces form horizontal locus of mutual interaction of sciences without the dictation of any of them and on the terms of contingent consent and a polylogue between them. An authorial position is formulated in relation to the meanings that sociology today is able to emit for its own sake, based on the reflections on globalization and fragmentation of mankind.

Keywords: *general sociological theory, "grand theory", meta theory, methodological turns, interdisciplinarity, structure of sociological knowledge, interfaces, monologue, dialogue, polylogue, system approach, complex and complicated social systems.*

Трьома підставами для викладу моїх думок є такі:

1) утворення української соціології як самостійної галузі академічного знання на початку 1990-х років і відмова від марксистської соціологічної концепції, яка слугувала загальнотеоретичним підґрунтям соціології радянських часів, призвели до методологічного вакууму на найвищих щаблях соціологічного знання. За всі роки незалежності України та існування сучасної української соціології не вдалося створити ані власної "гранд-теорії" (як результату пошуків сенсів соціального світу), ані метатеорії (як наслідку рефлексій щодо сенсів соціологічного теоретизування). Структура соціологічного знання в українській соціології нині є незавершеною, без усталених загальних соціологічних теорій чи то для комплексного аналізу світової системи доби глобалізації (сьогодні про це годі навіть мріяти), чи то для його частини – посткомуністичних суспільств, а чи то для одного окремо взятого українського соціуму;

2) постає потреба у розбудові загальносоціологічної теорії, яка може здійснюватися двома шляхами: або силами представників самої соціології, або ж внаслідок інтерфейсів між соціологією та іншими галузями наукового знання включно з іншими соціальними та гуманітарними, а також з природничими та технічними науками. Більш імовірним є другий варіант: не лише внаслідок відносної слабкості навичок до теоретизування у вітчизняній соціології (запозиченої ще з радянських часів), але й тому, що нині мейнстримом світової наукової аналітики є усвідомлення доконечної потреби в об'єднанні зусиль науковців – представників всіх наук у пізнанні сучасного світу, надзвичайно складного, багатовимірного, безкінечного у своїй багатоманітності,

в якому традиційні картини виявляються лише найпростішими (а відтак і неповними, редукованими) варіантами його розуміння та пояснення;

3) створення загальної соціологічної теорії сьогодення (або “гранд-теорії”, або метатеорії) є наслідком методологічних поворотів², які виходять за межі соціології та створюють ситуацію міждисциплінарності.

У такій конфігурації запропоноване окреслення обраного напрямку наукового пошуку в українській соціології сьогодення здійснюється вперше.

Отже, **мета статті** – з’ясувати перебіг і особливості формування загальної соціологічної теорії для української соціології з врахуванням тенденцій цього процесу у світовій соціологічній думці в умовах міждисциплінарності. Таким чином, проблема, на розв’язання якої спрямоване дослідження, полягає у подоланні невідповідності між зростаючим суспільним попитом на наукове обґрунтування шляхів розвитку українського соціуму та редукованими внаслідок теоретичного дефіциту пропозиціями з боку сучасної української соціології.

Протягом довгих років існування радянської соціології як її методологічної основи та загальної теорії правили історичний матеріалізм, матеріалістичне розуміння історії, які були складовою марксистсько-ленінської філософії. Свого власного методологічного даху соціологія в часи існування СРСР не мала. Після краху Радянського Союзу та скасування марксизму-ленінізму як його панівної ідеології в лоні соціогуманітарних наук на всьому пострадянському просторі розпочинаються пошуки в напрямі побудови загальної теорії. Можна вважати, що в соціології вони продовжуються і дотепер. Ця методологічна невизначеність, фобія до теоретизування, необізнаність з кращими досягненнями світової соціології, розрив зв’язків з іншими науками, насамперед, філософією (посткласичною й особливо постнекласичною) тощо спричинили у вітчизняній соціології і відсутність повної структури соціологічного знання, і брак концептуалізацій в річищі визначення суті та головних характеристик сучасного світу чи українського суспільства. Великою загрозою для вітчизняної соціології сьогодення можна також вважати латентне (а інколи і явне) використання положень марксизму і (або) неомарксизму у працях і поглядах певної частини вітчизняної академічної соціологічної спільноти, а подекуди і відверте висловлювання своєї промарксистської орієнтації, спроби пояснення реалій сьогодення за допомогою арсеналу марксистської соціологічної теорії (насамперед, це стосується вкрай негативного тлумачення глобалізації як чисто капіталістичного, руйнівного за суттю і наслідками проекту Заходу, але також і візії сучасного стану українського суспільства).

Водночас світ, в якому ми живемо, надзвичайно ускладнюється, а це вимагає вже не радикальної, а реактивної за своєю суттю рефлексивності наукової спільноти в його осмисленні. Один з прикладів такого гатунку рефлексивності залишив нам у спадок Дж. Уррі, який закликав розглядати складний світ, природу та суспільство в їхній єдності, для чого потрібні методологічні повороти за межі соціології³. За Дж. Уррі, один

² Про відмінності між ними докладніше див.: [1, с. 21].

³ Ще десять років тому аналітики налічували не менше 12 методологічних поворотів з виокремленням їхніх трьох груп: група поворотів, які стосувалися загальнонаукових, методологічних змін у

з таких головних поворотів – це поворот складності. Він вважає, що потрібна навіть особлива міждисциплінарна (в його тлумаченні – постдисциплінарна) парадигма: теорія складності, в якій хаос, нелінійність і складність розглядають разом [3, с. 12, 16]. Колись у давнину природний світ і людину тлумачили як єдине живе ціле, а нині вивчають переважно гібриди живого і неживого, фізичних і соціальних відносин, реальності і віртуальної (чи доданої) реальності, штучний інтелект тощо. З приводу цього Дж. Уррі наголошує, що сам по собі розподіл між “фізичним” і “соціальним” є соціо-історичним продуктом, який, на його думку, тепер руйнується [3, с. 17].

Особливу увагу Дж. Уррі приділяв емерджентній поведінці компонентів складності (емерджентність – від англ. *emergency*, щось несподіване, те, що виникає непередбачувано, незаплановано). Нині виникають системи складного типу – такі, що саморозвиваються, самовдосконалюються та саморегулюються, в яких їхня інтегральна якість не зводиться до властивостей їхніх частин. До таких складних систем належать і соціальні. Вони в історичній перспективі також мали виразну тенденцію до ускладнення: від простих і складних соціальних до складних соціокультурних (у межах одного суспільства) і складних соціокультурних суперсистем, що сьогодні існують у світі [4, с. 52]. Е. Гіденс, Н. Смелзер, У. Бек та інші відомі вчені, які мислили соціологічно, вважають продуктом глобалізації саме світову систему високого ступеня складності.

Для тлумачення таких складних систем нині часто вживають принципи синергетики, згідно з якими системи складного типу перебувають у впорядкованому стані, потім попадають у стан біфуркації, що згодом приводить до розхитування системи та її входження у стан хаосу. Проте цей хаотичний стан не є вічним. Він поступово починає піддаватися новим біфуркаціям, внаслідок чого система самовідновлює порядок. Такі коливання від порядку до хаосу, від хаосу до порядку є довготривалими або закінчуються розпадом системи. Пізніше на її руїнах утворюється нова складна система. Наведений приклад демонструє потребу виникнення таких нових дисциплін, як соціальна синергетика в соціології чи філософська синергетика, які по суті є кейсами синтезування дисциплін природознавства із соціогуманітарними дисциплінами. Деякі дослідники обстоюють сьогодні позиції інтегрування синергетичної філософії історії та соціальної синергетики, а це вже створює ситуацію подвійної міждисциплінарності за принципом піраміди. Все це змушує до більш детального розгляду проблематики міждисциплінарності та її правил, норм, типів і класифікацій.

Насамперед, виокремлюють низку факторів, які зумовили формування стану міждисциплінарності (в тому числі в сучасній соціології) та її тенденцій:

- флуктуацію (тобто неусталеність) знання та його плинність;
- космополітизацію та відсутність суворості (вимогливості) в знанні;
- зростання ролі незнання;
- втрату знанням сили та влади;

підходах до об'єкта та предмета дослідження; група поворотів, які символізували повернення до раніше ігнорованих ресурсів соціологічного знання; група поворотів, які розширили підходи соціологів до розуміння соціальної дії та взаємодії [2, с. 29–30].

- зміну критеріїв науковості;
- появу та перетворення на предмет дослідження віртуальної реальності;
- перспективи створення штучного інтелекту тощо [5, с. 156].

У цих умовах подолати зазначені виклики жодна окрема дисципліна тепер не в змозі. У світовій соціологічній думці сьогодні як ніколи зростає потреба об'єднати зусилля представників різних наукових дисциплін, і не тільки споріднених (наприклад, соціогуманітарних), але й тих, між якими в минулому зводилися міцні стіни. Мається на увазі наукова кооперація зусиль учених у сфері природничих і технічних наук, з одного боку, та соціальних і гуманітарних наук, з іншого боку, з метою вироблення комплексного наукового знання та створення нової загальної картини світу в її неподільності. Підґрунтям цього є поява нових проблем, невідомих раніше: створення штучного інтелекту чи доповненої реальності, перехід від ідеї дискретності матерії та її найменших частинок до ідеї полів тощо. Важливою передумовою реалізації міждисциплінарності, на думку Л. Киященко, є контингентна згода обох сторін [6, с. 10].

Щодо визначення міждисциплінарності, то дослідник цієї проблеми А. Лубський наголошує на тому, що нині її трактують як взаємодію між різними науковими дисциплінами, але у двоякому розумінні:

- одні вчені вважають, що вона є взаємодією із збереженням дисциплінарних кордонів (наприклад, залучення методів або теоретичних ідей інших дисциплін у межах тієї дисципліни, де виникла потреба в запозиченнях, тобто внутрішня міждисциплінарність, характерна, зокрема, для початків виникнення соціології, яку спочатку називали соціальною фізикою та використовували методи досліджень з природничих наук – спостереження й експеримент);
- інші ж переконані, що міждисциплінарність формує спільну модель для залучених дисциплін без збереження цих кордонів, як модель, засновану на діалозі (зовнішню стосовно певної науки) [7, с. 6].

Останнім часом з цих двох тлумачень міждисциплінарності виразно домінує друге.

Той самий автор виокремлює різновиди міждисциплінарності в діапазоні від простого обміну ідеями до взаємної методологічної та теоретичної інтеграції, три типи взаємодії між науковими дисциплінами:

- м'який (взаємовикористання ідей і понять на основі обопільної згоди представників залучених дисциплін);
- жорсткий (з домінуванням ідей і положень однієї дисципліни);
- міждисциплінарний підхід як синтез ідей, положень, понять і категорій, внаслідок застосування якого утворюється нова комплексна (гібридна) наукова дисципліна [7, с. 6]. Заснована на таких дисциплінах наука може вважатися революційною на відміну від мейнстріму чи “нормальної” науки.

Слід наголосити, що ці тлумачення сягають коріннями ідей відомого дослідника науки Ж. Піаже, який ще у 1972 р. запровадив три сходинки зростання інваріантності наукового знання: 1) однобічну мультидисциплінарність всередині однієї наукової дисципліни; 2) власне міждисциплінарність як взаємодію кількох дисциплін; 3) транс-

дисциплінарність як побудову інтегральних структур і дисциплін, відірваних від “материнського лона” тих наук, з яких вони вийшли [8, с. 139]. Проте про трансдисциплінарність, характерну, скоріше, для майбутнього розвитку соціології, у новітніх наукових розвідках наразі ще не йдеться: це справа на перспективу. На думку аналітиків, сьогодні навіть теорії хаосу описують комплексні нелінійні динамічні системи як теорії детермінованої системи. Ще не існує по-справжньому загальної трансдисциплінарної теорії недетермінованих систем, а теорію з фрактальними атрactorами на ймовірнісній основі лише тільки належить створити [9, с. 10]. Дороговказ на майбутнє вже сформовано: це трансдисциплінарність як вищий щабель на шляху мінімізації інваріантності наукового знання з розглядом соціальної реальності як цілісної впорядкованої системи з емерджентними характеристиками.

Таким чином, для радянської соціології була характерною зовнішня міждисциплінарність жорсткого типу із запозиченою від філософії марксизму концепцією матеріалістичного розуміння історії (історичним матеріалізмом). Саме вони слугували загальною теорією в соціології часів існування СРСР і визначали зміст та наповнення теорій середнього рівня (спеціальних і галузевих теорій), а також скерованість і тематику конкретних соціологічних досліджень. Отже, у відносинах філософії та соціології радянського періоду застосовувалася владна диктаторська вертикаль марксистської філософії та цілковита підпорядкованість їй соціології. Ця загальна теорія вважалася єдиною можливою та єдиною вірною для вивчення суспільства, була консервативно-оберігаючою в відносинах до існуючого ладу, не враховувала інших методологічних і теоретичних надбань, була нездатною до осмислення змін, що відбувались у СРСР та за його межами.

Після краху Радянського Союзу в новостворених на його руїнах республіках (у тому числі в Україні) відбулася інституціоналізація соціології як самостійної академічної науки, але пошук заміни старих марксистських схем суспільного розвитку новою (новими загальними соціологічними теоріями) продовжуються і нині. Схожі, але більш інтенсивні процеси відбуваються і у пострадянській філософії. Останнім часом у ній дедалі більшого значення набуває постнекласична філософія у цілому та філософська синергетика зокрема. У цій ситуації видається можливим перехід на рівноправні горизонтальні м’які взаємодії соціології та філософії, а також обмін сенсами між ними, але ці відносини ще не дістали своєї однозначної інтерпретації. У попередньому підсумку зазначимо, що сучасні методологічні повороти разом з мета-теоретизуванням і міждисциплінарними зв’язками утворюють плаский горизонтальний локус, свого роду коло, на орбіті якого співіснують нині різноманітні наукові дисципліни включно з філософією та соціологією, про особливі відносини яких поговоримо згодом. Сьогодні йдеться про те, що лише міждисциплінарна взаємодія наук уможливиє створення комплексної картини світу в єдності природи та суспільства, людства та людини. Іншими словами, формування загальної теорії для соціології сьогодення неможливе без інтерфейсів – тобто обміну сенсами, ідеями, теоретичними положеннями, конструктами і концептами, що відображають різні сторони цього багатовимірного світу у різних наукових дисциплінах, що потребує

відповідної наукової кооперації. На жаль, у сучасній українській соціології такій проблематиці ще не приділено належної уваги.

1. Філософія і соціологія: можливості та межі інтерфейсів.

Взаємини філософії та соціології можуть становити певний випадок (кейс) між-дисциплінарної взаємодії нового типу з урахуванням методологічних поворотів останнього часу в самій соціології та розвитку, насамперед, постнекласичної філософії, яка виявилася надзвичайно чутливою до революційних відкриттів ХХ ст. у природознавстві; все це створює добру базу для створення загальної соціологічної теорії, насамперед, для формування соціологічного метатеоретизування. Проте спочатку слід замислитися над тим, як у сучасних соціогуманітарних науках (насамперед, у філософії (гуманітарній науці) та соціології (соціальній науці)) тлумачать обмін сенсами між ними у пострадянський період.

Одразу ж зазначимо, що цілковитої відмови від колишньої звичної вертикалі з домінуванням (марксистської) філософії над усіма іншими науками, на жаль, не відбулося, хіба що зміни сталися у назвах. Візьмемо до прикладу позицію російського філософа Ю. Резніка, який у 2007 р. видав у головному російському соціологічному часописі “Социологические исследования” свою статтю, присвячену непростим відносинам філософії та соціології [10]. У ній він детально зупиняється на характеристиці соціальної теорії, яка охоплює найбільш загальні теоретичні уявлення про соціальну реальність, що лежать в основі усіх соціальних наук включно із соціологією. Ю. Резнік виокремлює та аналізує різні тлумачення місця соціальної теорії в системі суспільствознавчих наук:

– посилаючись на Н. Лумана, Ю. Резнік наводить його назву для соціальної теорії як “супертеорії” чи “панівної парадигми” для всіх суспільствознавчих наукових дисциплін;

– інші вчені вважають, що соціальна теорія входить до складу теоретичної соціології. Посилаючись на Ю. Давидова, Ю. Резнік трактує соціальну теорію (або соціальну філософію у вузькому сенсі) як: 1) розділ теоретичної соціології, присвячений осмисленню гранично широких проблем, що потребують філософського уможягяду й абстракції; 2) теорію соціального пізнання; 3) особливу сферу “рефлексивного” осмислення суспільства, яка супроводжується критикою використовуваних соціологічних понять.

Вочевидь, симпатії Ю. Резніка виразно належать такому тлумаченню соціальної теорії, яке надає їй панівний статус навіть за умови її визнання частиною теоретичного соціологічного знання на вищому щаблі. На підтвердження цього Ю. Резнік наводить промовисту цитату С. Булгакова про те, що “соціологічна теорія поза сумнівом потребує запліднюючого зв’язку з філософією, аби з її допомогою дати раду з внутрішнім саморозкладом, який її (*бідну соціологію – Н.Ч.*) наздоганяє” [10, с. 18]. На думку Ю. Резніка, власне зв’язок з філософією і здійснюється в соціології через соціальну теорію “верхніх поверхів”.

Проте якогось більш чіткого розмежування соціальної теорії й теоретичної соціології Ю. Резнік не наводить. Він вважає, що вони обидві досліджують суспільство як систему. Наведем один пасаж з його висловлювань на цю тему: “...Соціальна теорія

претендує на вивчення системи в цілому, тобто на цілісний розгляд соціальної системи, а соціологія... приділяє основну увагу соцієтальному співтовариству, яке інтегрує всі підсистеми суспільства” [10, с. 19] – спробуйте знайти вагомі відмінності. Тому-то, мабуть, він і узагальнює, що соціальна теорія та теоретична соціологія є концептуально єдиними, а їхні внутрішні поділи є вельми умовними та відносними.

На мій погляд, трактування цим дослідником соціальної теорії як вищої складової соціологічної теорії прямо чи опосередковано позбавляє соціологічне теоретизування самостійного (автономного) статусу та пропонує як її “інтелектуальний дах” саме соціальну філософію, яка тепер вже не має назви “історичний матеріалізм” чи “матеріалістичне розуміння історії”, але, по суті, очолює владну вертикаль стосовно пострадянської соціології, повинна “запліднити” її, щоб соціологія не розклаталась як наука. В його статті годі шукати бодай якихось згадок про те, що саме соціологія сьогодні може і здатна запропонувати самій філософії, як саме соціологічна наука допомагає збагатити соціальну філософію. Тут взаємини не мають паритетного характеру, а зберігають домінацію одного з учасників задекларованого діалогу, а це перетворює його на звичний у минулому монолог.

Можливо, окреслену ситуацію можна вважати проявом рудиментів радянських часів, які важко долають навіть сьогодні і які є достатньо сильно вкоріненими на усьому пострадянському просторі, незважаючи на спроби увиразнити паритетні відносини і рівноправний діалог філософії та соціології чи хоча б закликати до нього. Нещодавно (у 2016 р.) в середовищі російських суспільствознавців відбулася дискусія під промовистою назвою: “Філософська чи соціологічна методологія?”. Відомий радянський (тепер російський) філософ К. Момджян (який у 1988 р. захистив докторську дисертацію на тему “Концептуальна природа історичного матеріалізму”) виступив з ввідними тезами стосовно сучасного дисциплінарного співвідношення соціальної філософії та соціології [11]. Тут питання ставиться вже не так про всезагальну соціальну теорію, яка може слугувати загальною соціологічною теорією, а прямо вводиться міждисциплінарна пара “соціальна філософія – соціологія”.

Спочатку К. Момджян визначає своє ставлення до соціології. Він, як і Ю. Резнік кілька років до того, наводить численні приклади, по-перше, неподоланого зверхнього ставлення філософів до соціологів, багато з яких навіть сьогодні просто відмовляють соціології у статусі теоретичної науки та ототожнюють соціологію із соціометрією, тобто розглядають її як просту сукупність інструментальних методик збирання й обробки суспільно значущої інформації шляхом зондування громадської думки. Вони малюють стереотипне уявлення про соціолога з анкетою, здатного лише опитувати респондентів і опрацьовувати переважно кількісні дані.

Інші вчені, по-друге, не відмовляють соціології в її теоретичному статусі, але зводять її лише до часткової науки про суспільство та ставлять поруч з економічною чи політичною науками. У цьому сенсі представники зазначеної групи вважають, що соціологи вивчають не суспільство у цілому, а лише його окрему сферу – соціальну (у вузькому розумінні цього терміна). Звідси одне важливе зауваження: в соціогуманітарних науках термін “соціальне” використовують двояко – в широкому та вузькому розумінні. Якщо прийняти це, то соціології у наведеному другому випадку залишають

аналіз *лише* (виділено мною – Н.Ч.) соціальних процесів суспільного життя, розташованих поруч з економічними чи політичними процесами. У цьому звуженому розумінні “соціальне” вже не є синонімом “суспільного”.

Нарешті, по-третє, сам К. Момджян визначає соціологію не як часткову, а як інтегральну науку про суспільство, яке вона аналізує в його цілісності, всезагальності та історичних типах. Він вважає, що на відміну від часткових суспільних наук соціологія вивчає суспільство, насамперед, у його цілісності, тобто розглядає його як систему. Сам же системний аналіз суспільства, здійснюваний соціологією, на його думку, відбувається у трьох аспектах:

- структурному із завданням виявлення складових суспільства та їхньої класифікації, коли виокремлюють різні підсистеми, елементи та компоненти;
- інтегративному, завданням якого є виокремлення сталих залежностей між частинами суспільної системи та характером їхнього взаємозв'язку (субординаційним чи координаційним, тобто чи є між ними вертикалі з домінуванням якоїсь частини, а чи вони горизонтально рівно розташовані та впливають одна на одну однаковою мірою);
- динамічному, коли ставиться завдання виявлення причин, механізмів, форм, наслідків трансформації цілісних об'єктів аналізу.

З приводу позиції К. Момджяна, по суті, слід підкреслити, що він є, очевидно, прибічником традиційного системного дискурсу, оскільки ставить структурний аспект на перше місце і пояснює його через потребу виділення складових структури різного масштабу, проти чого налаштований новітній системний дискурс, про що докладніше скажемо далі.

Що ж до філософії, то стосовно неї К. Момджян виокремлює два різних філософських способи мислення людини про світ, які відрізняються своїм ставленням до науки у цілому та соціології зокрема. Це, по-перше, валюативна або ціннісна філософія, яку (на відміну від науки) не цікавить світ сам по собі; тут йдеться про ціннісне значення світу для людей. Цей різновид філософії не пізнає світ, але усвідомлює його, шукаючи сенси та кінцеві цілі людського існування. Він походить від філософії Сократа, Епікура, С. Кьєркегора, Ф. Ніцше, М. Бердяєва та інших. Вона також проектує ідеальні моделі суспільства, відповідні цим цілям; валюативна філософія працює в модусі належного, а не суцього; вона говорить не мовою суджень істини, а мовою суджень цінності, що їх неможливо перевірити на істинність чи помилковість. По-друге, існує рефлексивний тип філософування, який йде від Арістотеля. Така філософія не усвідомлює, але пізнає оточуючий світ, тобто намагається зрозуміти його в аспекті всезагальності та інтегративної цілісності підсистем, які утворюють цей світ.

Отже, згаданий автор надає перевагу рефлексивній соціальній філософії як науці, що вивчає надорганічну реальність як підсистему оточуючого нас світу. При такому розумінні соціальної філософії вона найбільше пов'язана з теоретичною соціологією: обидві здійснюють системний аналіз суспільного життя людей, розглядаючи його на *різних рівнях наукової абстракції* (виділено мною – Н.Ч.). Тільки соціології належить аналізувати суспільне життя в його законах (нижчий рівень), а філософії – крізь

призму всезагальності та інтегративної цілісності світу (вищий рівень). У випадку з філософією об'єктом аналізу є соціум – світ людей, що володіє неприродними і надприродними властивостями, а для соціології – суспільство як організаційна форма відтворення соціальності.

Незважаючи на ці відмінності між науками та користування застарілою версією розуміння системності, К. Момджян доходить висновку, що найтісніші зв'язки соціальної філософії та соціології породжують відносини концептуального взаємоперетину між ними, тобто появу феномену категоріально єдиного філософсько-соціологічного знання, ситуацію предметного взаємопроникнення. Саме цим К. Момджян і пояснює труднощі у справі однозначного вирішення питання щодо професійного статусу найвидатніших соціальних мислителів. Він наводить приклад з праць Р. Арона, який обрав сімох основоположників соціології – Ш.-Л. Монтеस्क'є, О. Конта, К. Маркса, А. де Токвілля, Е. Дюркгайма, В. Парето, М. Вебера – і запитує: це соціологи чи філософи? Для Р. Арона відповідь не була однозначною, оскільки згадані вчені були і представниками соціальної філософії нового типу, і одночасно дослідниками, що володіли соціологічним типом мислення [11]. Теоретична соціологія зобов'язана бути філософічною, а соціальна філософія – соціологічною, оскільки системний аналіз суспільного життя без цього стане не лише методологічно утрудненим, але й концептуально неможливим.

Попри це в міркуваннях К. Момджяна ми знову знаходимо відгомін радянських часів: 1) наявність вищого (звичайно ж, філософського) та нижчого (очевидно, соціологічного) рівнів аналізу та структуризації соціологічного знання; 2) фіксація присутності лише одностороннього впливу однієї науки на іншу: якщо про провідну роль рефлексивної соціальної філософії щодо соціології сказано багато слів, то про внесок соціології у розбудову нової рефлексивної філософії практично не йдеться; 3) тлумачення системи в її механістичних характеристиках.

Під час зазначеної дискусії 2016 р. лунали й інші висловлювання та міркування російських учених. Зокрема, Д. Подвойський таким чином сформулював проблемну ситуацію у взаєминах філософії та соціології: “Соціальна філософія VS теоретична соціологія: “братські республіки думок” чи “інтелектуальні секти”?” [11]. У цьому випадку добре хоча б те, що теоретичній соціології не відмовляють у статусі інтелектуальної складової соціологічного знання, хоча порівнюють її з “маленьким інтелектуальним свердловом”, яким соціологи колувають “вельми тверду верхівку айсберга соціологічного знання”.

Добре також те, що автор відверто міркує над розвитком радянської соціології та визнає, що радянський марксизм, незважаючи на його виразну неадекватність за мірками кінця XX ст., виконував функцію “загального майданчика, на якому розвивалися відносини суспільних і гуманітарних дисциплін у колишньому СРСР”; коли ж радянське суспільствознавство впало, то ті науковці, хто ним займався, розбіглися по своїх кутах і почали там будувати свої домівки, з підозрою дивлячись на сусідів. Внаслідок цього в Росії, на його думку, посилюється “дисциплінарне сектантство” і в багатьох закладах вищої освіти соціологи та філософи виявилися розведеними по різних факультетах. Водночас на Заході, наголошує автор, така термінологічна плутанина є

відсутньою, а соціологія там є усталеною респектабельною дисципліною, яка має свій ґрунтовний теоретичний розділ.

Добрим вважаю і увиразнення Д. Подвойським латентно існуючих гетеро- та автостереотипів представників філософії та соціології. На його думку, багато філософів переконані, що соціологів не цікавлять теоретичні сюжети, оскільки вони займаються виключно своїми емпіричними дослідженнями та опитуваннями громадської думки; відтак серед них панує “дрібнотем’я”. До таких стереотипів належать і переконання філософів у тому, що численні практикуючі соціологи хворіють на “квантофренію” (за висловом П. Сорокіна), коли кількісна форма виразу та підтвердження думки сприймається ними як єдиний індикатор науковості знання, а будь-яке не підкріплене цифрою судження з боку філософії є занадто абстрактним і відірваним від дійсності. Д. Подвойський називає це передсудами, що існують лише в Росії; я ж можу твердити, що таке гетеростереотипізування стосовно соціологів є характерним і для багатьох українських філософів.

Щодо гетеростереотипів соціологів стосовно філософії, то ситуація, на думку згаданого автора, є дзеркальною: соціологічні стереотипи думання про філософів позначені прямими чи опосередкованими звинуваченнями останніх в абстракціях, які відірвані від реального життя та нікому не потрібних у сучасному суспільстві. Більш вартою уваги є теза автора про міцність історичної пам’яті соціологів старшого віку, які добре пам’ятають утиски з боку філософів-істматчиків і наукових комуністів, і це частково переноситься ними на сучасну філософію. При цьому, іронічно пише Д. Подвойський, соціолог-теоретик у своєму професійному “багатоквартирному домі” завжди ризикує одержати від менш теоретично озброєних колег ярлик “ворони, яка стала білою від надмірних філософських зацікавлень”.

Порівняно з консервативно налаштованим К. Момджяном більш молодий і гнучкий Д. Подвойський намагається обґрунтувати потребу балансу, який, на його думку, має бути притаманним відносинам соціальної філософії й теоретичної соціології. Відмінності між філософським і соціологічним способом осмислення суспільства – це для нього, насамперед, питання кута зору, когнітивної оптики, епістемологічне та методологічне питання. Обидві науки відповідають на одне й те саме запитання – “чому?”, але:

– для соціальної філософії постановка проблеми “чому?” пов’язана з пошуком відповіді на запитання “навіщо?”;

– для соціології проблема “чому?” розв’язується через запитання “як?”.

Тому кінцевий заклик Д. Подвойського скерований на потребу винаходу дружніх, обопільно вигідних взаємозв’язків і обміну сенсами між двома науками, яких він вважає, образно кажучи, “близькими родичами” з рівноправними відносинами. На жаль, конкретизації цих взаємин і переліку сенсів у міркуваннях зазначеного автора немає [11].

Щодо розгляду непростих відносин між філософією та іншими науками у працях наших колег з далекого зарубіжжя, то протягом останнього часу там головною тенденцією є фіксація відмінностей між ними у виробленні загальної теорії (або метатеорії). Так, відомий дослідник проблематики метатеоретизування та пов’язаних з ним

непорозумінь М. Едвардс у своїй розлогій статті про найпоширеніші його варіації: по-перше, розділяє філософське і наукове метатеоретизування, по-друге, унаочнює їхню засадничу відмінність [12]. Для нього та багатьох його колег вона полягає в тому, що філософське метатеоретизування являє собою концептуальні системи, побудовані на апріорних логіках і розумових припущеннях, апробованих через так звані додослідні “перші принципи”; наукове ж метатеоретизування (в тому числі, мабуть, і соціологічне, якщо вважати соціологію наукою) також є концептуальними системами, але вони побудовані та протестовані шляхом аналізу даних за допомогою апостеріорних (тобто після фактів) методик. З цієї статті М. Едвардса стає видимою різна ситуація із загальними теоріями у світовій (переважно західній) науковій думці та в українській соціології: у першому випадку кожна гілка знання має декілька своїх рівноважних метатеорій, у другому – накинута ззовні одна метатеорія, за руйнації якої виникає методологічний хаос і невизначеність. Тому, до прикладу, для західної соціології тренд до методологічних поворотів, міждисциплінарності та обміну сенсами між різними галузями знання мотивований, насамперед, природними потребами вивчення складних і надскладних соціальних систем з їхньою багатовимірністю, тоді як в українському випадку йдеться про вивершення структури соціологічного знання та врівноваженість його складових. Іншими словами, ми перебуваємо на початках побудови своєї національної соціологічної школи та маємо здійснити свого роду соціологічний навздогінний розвиток, подолати свою “родову травму” і стати повноцінною в інтелектуальному плані наукою. А для цього варто розібратися з “верхніми поверхами” соціологічного знання, для яких сенситивними ще залишаються взаємини між головним продуцентом загальних теорій – філософією, з одного боку, і колишнім реципієнтом одного з її варіантів – соціологією, з іншого боку.

Проблематика складних взаємин між філософією та соціологією в українському інтелектуальному просторі є малопомітною і практично дуже мало дослідженою. Низка сучасних філософів (на жаль, також не українських) сьогодні активно займається проблематикою міждисциплінарності та обирають як кейс якраз сферу взаємодії філософії та соціології. Зокрема, російська філософ Л. Киященко наводить приклад постнекласичної філософії науки та внеску академіка В. Стьопіна у розробку універсальної картини світу, в основі якої лежить синергетика. Таким чином, Л. Киященко наголошує на потребі долучення до соціології та філософії (або до соціогуманітарного знання) ще й природничо-наукового знання та їхньої конвергенції (тобто зближення, поєднання кращих рис і характеристик) [6]. Це свідчить про усвідомлення потреби переходу від двозначної аристотелівської логіки до тризначної, яка вбачає у мисленні одночасно “єдине” та “інше”, універсальне та “сингулярне”, коли відносини між ними не є відносинами виключення за принципом “або – або”, а скоріше, “і – і”, що знаменує у підсумку виникнення оновленого сенсу. Отже, ця дослідниця наголошує на: 1) можливості перетворення діалогу філософії та соціології в умовах міждисциплінарності на полілог за участю природничих наук; 2) необхідності філософсько-соціологічного осмислення революційних відкриттів у природознавстві ХХ ст. [6].

Тому далі перейдемо до тих сенсів, якими нині багаті філософія та соціологія і якими вони здатні обмінюватися з метою взаємозбагачення та перспектив розвитку

теоретизування, насамперед, у межах системного дискурсу. Розпочнемо з філософії, яка в ситуації кризи у своїй постнекласичній версії змогла використати революційні ідеї природничих наук ХХ – початку ХХІ ст., що їх можна застосовувати у сучасних соціогуманітарних дослідженнях складних соціальних систем сьогодення, а у близькій перспективі – у формуванні загальних теорій як решти гуманітарних, так і соціальних наук на чолі із соціологією.

2. Філософія та її новітні (сучасні) сенси з можливою аплікацією до соціології сьогодення.

У цій частині статті у стислій формі запропоновано охарактеризувати ту складову розлогого філософського знання, в якій відображено плідні спроби його оновлення з урахуванням змін загального світорозуміння у природничих науках, яке знаходило своє відображення у філософських побудовах. Підкреслимо, що з усіх соціогуманітарних наук саме у філософії знайшла свою вдалу реалізацію ідея міждисциплінарності, втілена у методологічних поворотах. Ще більше звузимо фокус налаштування оптики і торкнемося взаємодій фізики та некласичного і постнекласичного типів філософського теоретизування, а також системного бачення світу. Додамо, що у цій міждисциплінарній взаємодії соціологам бажано було б не займати позицію стороннього спостерігача та реципієнта готових розв'язань, а входити у цей обмін сенсами із своєю власною позицією, слугувати свого роду емітерами у виробленні своїх наукових взірців осмислення складних реалій сьогодення.

Класична картина світу, колись створена філософією на основі природничо-наукової, почала розпадатись у світлі революційних відкриттів у природознавстві на зламі ХІХ–ХХ ст. (що зумовило перехід до некласичного світорозуміння) і була остаточно знівельована у 1970-х роках, що утворило постнекласичну картину світу. Відтак нові покоління філософів-некласиків і постнекласиків почали активно освоювати надбаня природознавства, першість серед яких належить теорії складності в усіх її багатоманітних проявах на основі принципів еволюційності, системності та синергійності. Не будемо здійснювати цей аналіз стосовно філософії у цілому, а зупинимося конкретно на застосуванні згаданих принципів лише у соціальній філософії. Нині в ній відбувається переосмислення традиційного системного дискурсу і наголошується на можливостях використання положень з обсягу сучасного природознавства про складні системи, які саморегулюються та саморозвиваються, на прикладі суспільства. Воно може розглядатись як складна система, що саморозвивається, володіє синергійними характеристиками, а її розвиток має нелінійний характер.

Чотири природознавчі революції ХХ ст. позначилися на філософії дуже сильно (революція А. Ейнштейна та створення ним теорії ймовірностей; революція Н. Бора і В. Гейзенберга та втілення її результатів у квантовій механіці; революція Дж. Чу із синтезом двох перших з квантовими та релятивістськими аспектами субатомної матерії; революція кінця ХХ ст. з конформною теорією поля і теорією бутстрапу) і вкотре зумовили спроби осучаснення універсальної картини світу.

У механістичній (класичній) науковій парадигмі беззаперечними були такі положення:

– у складній системі динаміка цілого може бути описана через властивості частин, тобто будь-яку систему розбивали на частини (складові), а далі ці частини – на ще більш дрібні;

– таким чином відкривались і досліджувалися дедалі більш дрібні частинки (атоми тощо);

– визначальними вважали саме ці частинки, від яких залежало ціле;

– динаміка цілого повністю залежала від властивостей частинок;

– всесвіт вважали складеним з таких частинок.

Майже до кінця ХХ ст. таким був загальноприйнятий науковий підхід до системних характеристик сущого. З часом з'ясувалося, що після нових і нових подрібнень вчені доходили до таких “будівельних цеглинок” (елементів, субстанцій), властивості яких вже не піддавалися поясненню. Після наведених відкриттів у фізиці ХХ ст. стало зрозумілим, що тепер ціле слід вважати первинним. Тепер стало неможливим використовувати поняття “частина” (атом або частинка) в класичному сенсі. Суть згаданих революцій у викладі Ф. Капри [13; 14] полягає в тому, що природа не зводиться до фундаментальних сутностей типу “цеглинок” матерії, а має розумітися виключно на основі внутрішньої зв'язаності всередині цілого. Тобто у сучасній фізиці уявлення про всесвіт як машину змінилося картиною взаємопов'язаного динамічного цілого, складові якого безперервно то створюються, то розчиняються. Немає ані цеглинок, ані інших фундаментальних сутностей – жодних констант, законів або рівнянь; всередині цілого взагалі немає частин. Таким чином, стираються відмінності між фізичним і соціальним, матеріальним та ідеальним: всесвіт є мережею взаємопов'язаних подій, а не сукупністю фундаментальних сутностей. Всі втілення всесвіту є плинні та змінювані; панує множинність і багатоструктурність, багатовекторність і мультिवаріативність. Ці ідеї лежать тепер в основі постнекласичної наукової парадигми сьогодення.

Внаслідок цих новацій у природознавчих науках утворилася низка принципово нових підходів, об'єднаних у теорії складності:

– синергетика (Г. Хакен, 1980 р.);

– теорія динамічного хаосу (М. Фейгенбаум, 1983 р.; Г. Лоренц, 2005 р.);

– теорія аутопоїєзису (У. Матурана, Ф. Варела, 2001 р.);

– теорія нелінійної нерівноважної термодинаміки та дисипативних структур (І. Пригожин, 2006 р.);

– теорія катастроф (Р. Том, 2002 р.);

– теорія бутстрапу (Дж. Чу, 1968 р. – початок ХХІ ст.) тощо.

А. Назаретян вважає, що в основі теорії складності лежить ідея єдиної науки про самоорганізацію, яка в різних країнах чи на різних континентах називається по-різному: в Німеччині – синергетикою, франкомовних країнах – теорією дисипативних структур, США – теорією динамічного хаосу, Латинській Америці – теорією аутопоїєзису, Росії – нелінійною динамікою [15]. Чільне місце серед них займає доробок Г. Хакена. Він наголошував, що синергетика вивчає ефекти самоорганізації у фізичних системах, а також споріднені з ними явища у більш широкому класі систем, що робить можливим і необхідним використання синергійних принципів і поняття “система” в різних науках, у тому числі й соціокультурних.

Для кращого розуміння можливостей обміну сенсами між різними науками слід перелічити ключові положення синергетики у формулюванні Г. Хакена.

1. Досліджувані системи складаються з декількох однакових або різнородних частин, що знаходяться у взаємодії одна з одною.
2. Ці системи є нелінійними.
3. При розгляді різного роду систем йдеться про відкриті системи, далекі від теплової рівноваги.
4. Ці системи знаходяться під дією внутрішніх і зовнішніх коливань.
5. Системи можуть стати нестабільними.
6. У них відбуваються якісні зміни.
7. У них знаходять емерджентні нові якості.
8. Виникають просторові, часові, просторово-часові або функціональні структури.
9. Структури можуть бути впорядкованими чи хаотичними.
10. У багатьох випадках можлива математизація [16; 17].

Таким чином, дискурс системності був і залишається одним з провідних у сучасному баченні усього суцього, але його розуміння, зміст і головні положення протягом століть розвитку людської думки докорінно змінювалися. Інакше кажучи, головне поняття “система” по-різному тлумачилася від давнини і дотепер. У природничих науках нині конкурують дві головні гілки системного дискурсу: заснована на відкриттях у фізиці та на кібернетиці. Я зупинилася на фізичному прочитанні системності, оскільки кібернетичну версію добре показано у теорії системного аналізу Н. Лумана.

Серед головних ідей і принципів, закладених у підґрунті сучасного системного дискурсу та теорії складності у природничих науках, є принцип нелінійності у розвитку систем. У класичній картині світу домінував принцип лінійності (зокрема, прогрес розуміли як лінійний розвиток з переходом від нижчих до вищих щаблів соціальної будови, процесу чи явища; в суспільстві мав панувати жорсткий порядок, соціальні структури та форми). Нині нелінійність домінує, при цьому як у розумінні природи і всього суцього, так і у розумінні суспільства: нелінійність означає рух (миттєвий, легкий, “життєрадісний”), невизначеність і непередбачуваність, гнучкість і одноразовість.

Особливу увагу науковців з різноманітних галузей знання (природничонаукового та соціогуманітарного) привертає сьогодні теорія бутстрапу Дж. Чу, початок якої було викладено ним ще у 1968 р. З часом інтерес до неї зменшився, щоб відродитися на початку XXI ст., оскільки відкриття природничиків останнього часу свідчать на користь головних положень теорії бутстрапу. Тому у 2008 р. Р. Раттазі та В. Ричков оприлюднили так званий новий бутстрапний метод з п'ятьма вимірами [18]. Звернемося до цієї теорії і у старому, і у новому прочитанні детальніше.

Слово “бутстрап” означає буквально “вушка” на задниках черевиків та інші їхні елементи (шнурівка). Вони демонструють ідею всезагальної пов'язаності, тобто бутстрапу, коли “все міститься у всьому”. Сучасні словники подають й інше, близьке за характером визначення: бутстрапний підхід (Bootstrap Approach) – це здійснення чогось без сторонньої допомоги і з мінімальним використанням ресурсів. Бутстрапні системи здатні до саморозвитку шляхом “саморозкрутки” – багаторівневого процесу.

Бутстрапними системами є біосфера, біологічний організм, екологічні системи, а також соціальні системи як складні утворення, мережа Інтернет і навіть роботи. Всі вони мають парадоксальні можливості та властивості. Цю теорію вважають новою парадигмою в природознавчій науці про складні системи, в яких панують:

- нелінійність;
- автореферентність;
- самоконструювання;
- самовідтворення (самовідновлення);
- самомодифікація (здатність еволюціонувати) [19].

Біосфера, біологічні організми, екологічні та соціальні системи, Інтернет, створені людиною роботи – всі вони демонструють тенденцію до зростання пов'язаності і взаємної зумовленості, або бутстрапізації. Відповідно, філософи сьогодення відрефлексували це поняття у філософії бутстрапу і, таким чином, спромоглися створити конкретний випадок міждисциплінарності гуманітарно-природничого гатунку.

У цілому філософія бутстрапу тепер не визнає жодних фундаментальних сутностей – як це здавна було у буддизмі. Природа з її фундаментальними частинами походить ще від уявлень давніх греків і від них успадкувала твердження про двоїстість матерії й духу. Східна ж філософія розуміла й далі розуміє природу як павутиння взаємовідносин без жодних фундаментальних сутностей (приклад: буддистська школа Махаяна). Створення і поширення філософії бутстрапу сьогодні можна оцінювати і як перехід до нової, постнекласичної картини світу, і як вироблення основи для нового системного розуміння всього суцього, і як поворот до східної філософії, головні положення якої багато в чому є співзвучними до ситуації сьогодення в її розумінні природознавцями.

Філософи нової генерації (зокрема, А. Лотов) наводять такі складові філософії бутстрапу:

1) філософія бутстрапу відмовляється не лише від фундаментальних “цеглин” матерії, але й від будь-яких інших фундаментальних сутностей – законів, структур, принципів, сталих елементів з незмінними властивостями тощо;

2) всесвіт – це динамічна мережа взаємопов'язаних подій. Усі властивості цієї мережі не є фундаментальними; всі вони витікають з властивостей інших частин; всезагальна погодженість їхніх зв'язків визначає архітектоніку мережі;

3) коли ми бачимо реальність як мережу відносин, наші описи (поняття, моделі, теорії) також утворюють взаємопов'язану мережу, яка відображає явища, що ми їх спостерігаємо. У такій мережі немає нічого первинного або вторинного, як і не існує жодного фундаменту. Для науковця всесвіт є таким, яким його бачить цей науковець. Власне тому об'єктивність наукового знання не можна абсолютизувати – воно по-різному сприймається різними науковцями-спостерігачами внаслідок їхніх персональних особливостей;

4) наука як така, насамперед, наука сьогодення, не потребує міцного фундаменту, на якому має відбуватися будівництво “храму знань”; замість останнього – мережі;

5) вся множинність (природних) явищ взаємопов'язана, щоб дати пояснення одному з них, слід знати та розуміти інші – а це неможливо, тому нині здійснюється

перехід від істини до приблизного опису, дійсного лише у цій точці і у цей час. “Прагнення істини” набуває якості складності, оскільки критерії істинності та правдивості, норми і девіації підлягають тепер дифузії;

б) сучасний вчений у вивченні природи (або суспільства) має штучно обірвати усі зв’язки певного явища з рештою світу, щоб вможливити аналітичну процедуру “тут і зараз”. Крім того, сьогодні зростає роль наукового незнання як синтезу сполучення знання й незнання;

7) всі наукові поняття й категорії є обмеженими та приблизними, а наука ніколи не забезпечує повного і визначеного їхнього розуміння [20].

Отже, філософія бутстрапу може бути корисною для багатьох соціогуманітарних наук включно із соціологією якщо не у буквальному розумінні, то як нове світорозуміння, на фоні якого розгортається віяло осмислень і поглиблених рефлексій вчених щодо сучасних блискавичних змін і трансформацій всесвіту, соціуму та людської екзистенції.

Нині наведені положення представники сучасної соціальної філософії постнекласичного типу починають активно використовувати також в умовах розгортання глобалізаційних процесів, які вносять суттєві корективи у новітній системний дискурс. Ці корективи пов’язані з тим, що сьогодні глобалізація утворює новий предмет аналізу соціогуманітарних наук – вже не так суспільство як систему, а насамперед, людство, що глобалізується і являє собою світову систему багатовимірною складного характеру. Нові обставини доби глобалізації здійснюють величезний вплив на модифікацію системного дискурсу разом з тими, які були пов’язані із створенням нової універсальної картини світу внаслідок революцій у фізиці ХХ ст. Відтак відбувається шалене розростання масштабів утворення якісно нових явищ, подій і процесів, яке сьогодні вимагає своєї концептуалізації з боку вчених.

Прикладом того, як застосовуються принципи і положення системності, складності та нелінійності у постнекласичній соціальній філософії, може бути колективне дослідження п’яти авторів (В. Бранського, С. Пожарського, І. Мікайлової, С. Бусова та М. Зобової), результати якого оприлюднені у 2017 р. [21]. Ця група філософів аналізує глобальний розвиток людства з позицій синергетичної перспективи. На їхню думку, глобалізація – це самоорганізація людства як надскладної системи; глобалізації протистоїть деглобалізація; вони в сукупності є свідченням реалізації шляху до глобальної єдності через потенційно безмежну локальну багатоманітність. Ці вчені використовують також (як ілюстрацію) біфуркаційну спіралеподібну модель соціального прогресу, яка демонструє конструктивну та деконструктивну роль хаосу. Ця їхня концепція базована на понятті самоорганізації та складається з онто-, гносео- та аксіологічного аспектів. Домінуюча ідея – перехід від хаосу до порядку у цій надскладній системі, і навпаки. Нова глобальна крива (не пряма лінія) еволюції має гіперболічний характер і виглядає як універсальна спіраль, що сполучує оберненість (повторюваність) якісних змін у всесвіті з необерненістю (неповторюваністю) новотворів.

Глобальна самоорганізація людства як надскладної системи пов’язана з поняттям сингулярності, де сингулярність є суператрактором, тобто станом самоорганізації цієї системи, до якої прагнуть всі локальні та прості атрактори. Цей стан забезпечує

стійкість системи (людства) до будь-яких коливань зовнішнього середовища і гарантує порядок, стійкий до впливів абсолютного хаосу внаслідок здатності системи до нейтралізації шкідливих дій ззовні. Інакше кажучи, суператрактор – це глобальна межа самоорганізації, що характеризується досягненням міри синтезу:

а) потягу глобальної системи до хаосу (наприклад, свободи, яка часто передбачає порушення соціальних норм), з одного боку, та

б) порядку (відповідальності, яка передбачає дотримання соціальних норм) – з іншого. Таким чином, запропонована зазначеними авторами концепція дозволяє розглядати життя в епоху глобалізації як добре збалансовану складну систему біологічних і соціологічних аспектів, а порушення цієї збалансованості може призвести до заперечення життя і саморуйнації усієї системи. Специфіка цього підходу до осмислення взаємообумовленості походження людини у всесвіті та глобального майбутнього людства полягає в зосередженні уваги на самоорганізації взаємопереходів у міжполюсному просторі кардинальної дуальної опозиції “порядок – хаос” (або “хаос – порядок”) [21].

Отже, ця ситуація демонструє здобутки сучасної постнекласичної соціальної філософії, засновані на революційних відкриттях у фізиці ХХ ст., у межах міждисциплінарних рефлексій. І вже зараз ці вчені, логічно продовжуючи свою думку про зростаючу варіативність наукового знання (природознавства, соціогуманітарних наук тощо), міркують над переходом у майбутньому від міждисциплінарності до трансдисциплінарності; останнє уможливить створення метанауки “про все”, де зникнуть усі коріння тих наук, з яких вона походить. Надаючи належне сучасним фізикам і філософам, зазначимо, що створення трансдисциплінарної теорії “про все” нині ще очікувати зарано. У наукових передбаченнях останнього часу (зокрема, американського дослідника Дж. Полчинські) припускають, що роком створення трансдисциплінарної “теорії усього” буде 2131 р. [22].

Перейдемо тепер до соціології та намагаймося віднайти сенси, які ця наука може запропонувати філософії сьогодення.

3. Соціологія та її новітні (сучасні) сенси з можливою аплікацією до філософії сьогодення.

Розуміння того, які сенси соціологія може сьогодні передати філософії, залежить від формулювання кредо та вибору соціолога. Якщо соціолог поділяє пануюче дотепер положення про домінуючу роль філософії у справі створення загальної соціологічної теорії, то його пропозиції зведуться до применшення внеску соціологів в інтерфейси між цими науками і будуть редуковані лише до ілюстративної функції – знаходити у соціологічних даних підтвердження чи спростування певних філософських ідей і принципів. У кращому випадку в цій ситуації більш чутливий до свого статусу і більш схильний до емпірії соціолог пропонуватиме спочатку ретельно вивчати за допомогою соціологічного інструментарію нові явища, не відрефлексовані раніше ані у філософії, ані у соціології, і вже з них будувати нову теорію. Цій логіці, особливо щодо реалій посткомуністичних країн, важко заперечити. Вона має свої резони тоді, якщо висновки будуть релевантними та вагомими для формування “інтелектуального даху” соціології – її загальної теорії в її оновленому вигляді. Проте наразі зовсім мало учених

визнає рівноправні паритетні відносини філософії та соціології як норму в ситуації обміну сенсами між ними. І, нарешті, є поодинокі дослідники, які переконані, що соціологія здатна надавати філософії “нове дихання” і що має бути не “соціологія з філософії”, а навпаки: “філософія із соціології”. До них належить Г. Малінецький, який вважає, що саме соціологія у І половині ХХІ ст. вийде на передові позиції в комплексі наук про природу, суспільство, людину, а також є автором фрази: “Соціологія – рай для синергетиків” [23, с. 156]. Найбільш вмотивовану позицію щодо нового типу відносин філософії та соціології в ситуації сьогодення представляє Н. Попкова, яка вимагає “соціологічного дорослішання” філософії, соціологічного повороту у філософії тощо [24]. Сьогодні дедалі більше дістає поширення переконання в тому, що повноцінна філософія – це не лише філософія *про* соціальне, але й філософія *із* соціального.

На мою думку, слід відкинути усі крайності і ворожі суперечності, а сучасній соціології запропонувати всім наукам, починаючи з філософії, плідні ідеї щодо соціального розвитку сьогодення. Якщо взяти системний підхід стосовно суспільства, то мало не до останнього часу в нашій соціології безроздільно панувала механістична версія системності, яка поділялася майже усіма соціологами (каюся, і мною – під час написання моїх підручників із соціології кінця 1990-х – початку 2000-х років у частині системного бачення суспільства). І раніше, і тепер вітчизняні соціологи прискіпливо занурюються у пошуки “будівничих цеглинок”, з яких складається суспільство. Одна з таких візій системного аналізу суспільства розроблена І. Литвиненком, який в ієрархії наук виокремлює соціальну філософію, за нею розміщує суспільствознавство, після якого нарешті виділяє місце й для теоретичної соціології, а завершує цю драбину соціологічними теоріями середнього рівня. Йому також належить ідея окреслення ієрархічно вкладених методологічних рівнів соціології через категорії діалектики: загальне; окреме, всезагальне; одينية, внутрішнє; зовнішнє, формальне; змістовне, причина; наслідок, теоретичне; практичне тощо. Системний підхід у його трактуванні вбачає єдність соціології (насамперед, теорії) і може бути представленим у вигляді:

- дерева, що має коріння в єдиному світогляді;
- стовбура, загальнонаукової єдиної методології – системного підходу;
- розгалуження на гілки, гілочки і листя як теоретичні напрями, окремі теорії та одиничні зразки теоретизування [25].

Недарма ця стаття була розміщена у часописі “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” під рубрикою “Соціологічна публіцистика”.

Значно більш вдалою спробою удосконалення системного підходу в соціології можна вважати напрацювання С. Устича, якому належить концепція неадитивного суспільства в межах спеціальної системологічної парадигми. Він вважає, що в сучасній науці сформована загальна системологія, а в ній – соціальна системологія як міждисциплінарна галузь знань про системну (неадитивну) якість суспільства, функціонування й розвиток у часі та просторі соціальних об’єктів як систем. На його думку, неадитивне суспільство – це складна, велика, відкрита, саморегульована, не-ентропійна соціальна цілісність, в якій системні, неадитивні властивості досягли високого розвитку і стали домінантними. Таке розуміння дозволило йому підійти до вирішення пробле-

ми основного компонентного ряду, тобто тих частин, з яких складається системна різноманітність неадитивного суспільства. С. Устич вважає, що єдність суспільних потреб, інтересів, суб'єктів, об'єктів і засобів діяльності, а також відносин і становить основний компонентний ряд соціальної системи. Ці теоретичні положення втілені ним у якісній вербально-графічній моделі неадитивного суспільства (у її статичному і динамічному вимірах).

Горизонтальну структуру статичної моделі неадитивного суспільства, за С. Устичем, становлять її основні компоненти (суспільні потреби, інтереси, суб'єкти соціальної діяльності, соціальна діяльність, об'єкти та засоби соціальної діяльності, суспільні відносини), вертикальну – типи цих компонентів (техніко-виробничі, економічні, політичні, духовно-спеціалізовані). Різне сполучення компонентів горизонтальної та вертикальної структур соціальної макросистеми утворює велику різноманітність фрагментів соціальної дійсності. Сама ж системна модель суспільства представлена С. Устичем у вигляді кубу, фрагменти якого впорядковані горизонтально й вертикально на його бічних і верхній частинах. На жаль, ці ідеї знаходяться на стадії завершення авторської концептуалізації, а узагальнююча праця лише готується до друку; з її матеріалами я ознайомила лише у рукописному варіанті завдяки люб'язній згоді С. Устича⁴.

На мій погляд, така концепція є проміжною (лімінальною) між системно-механістичною картиною світу, з одного боку, та системно-фізичною й системно-кібернетичною картинами світу сьогодення:

1) з обсягу системно-механістичних уявлень у цій концепції знайдемо прагнення увиразнити і ієрархічно впорядкувати низку “цеглин”, з яких складається суспільна будова (типів соціальної діяльності та соціальних відносин тощо);

2) із сучасних системних уявлень – визнання зростаючої системності у розвитку соціуму як відкритої, саморегульованої, не ентропійної соціальної цілісності.

Нині перед нашою соціологією стоїть завдання: врахувати найбільш вагомим у науковому плані здобутки соціальних, гуманітарних, природничих, технічних наук і на цій основі здійснити справжній науковий прорив у XXI ст. Зміни, трансформації та динаміку розвитку світової (в тому числі й вітчизняної) соціологічної думки можна помітити лише через порівняння низки змістових характеристик, властивих соціології як науці у певні історичні періоди. Ретроспективний огляд цього розвитку [26] виявляється синхронним до виявленого нобелівським лауреатом І. Пригожиным ефекту “стріли часу” (або необоротності часу). Соціологія як наука виникла за взірцем природничих наук початку XIX ст., побудованих на поняттях сталості, порядку, причинно-наслідкових зв'язків, однорідності та рівноваги. Традиційна наука разом з новонародженою соціологією вивчали головним чином замкнуті системи та лінійні співвідношення, в яких, зокрема, малий сигнал на вході викликав малий відгук на виході.

⁴ Устич С.І. Неадитивне суспільство: системологічна парадигма (*рукопис*). (Про плани цієї публікації див.: Сергій Устич: “З далекими родичами не завжди можуть бути добрі стосунки, проте з сусідами, за всіх обставин, треба жити приязно”. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/sergiy-ustich-z-dalekymy-rodychamy-ne-zavzhdy-mozhut-dobri-stosun.htm>).

Аналітики підкреслюють, що пригожинська теорія акцентує аспекти реальності, найхарактерніші для сучасної стадії прискорених соціальних змін і складного типу систем: невпорядкованість, нестабільність, багатоманітність, рівноважність, нелінійні співвідношення, в яких малий сигнал зсередини чи ззовні може викликати потужний відгук у світовому масштабі (згадаймо славнозвісний “ефект метелика”). Більшість систем нині є відкритими: вони обмінюються енергією, речовиною, інформацією з довкіллям. До них належать біологічні, технологічні та соціальні системи, а це означає, що будь-яка спроба мислити у рамках механістичної моделі сьогодні вже заздалегідь приречена на невдачу.

Стосовно сучасної соціології застосування теорії дисипативних структур І. Пригожина та його “стріли часу” до вивчення складних соціальних систем сьогодення уможлиблюється за посередництвом постнекласичного типу філософії; таким чином й утворюється міждисциплінарна взаємодія декількох наук з різних гілок наукового знання, що також має складний, але рівноважний характер з відсутністю домінації якоїсь із сторін. Проте вітчизняній соціології варто надолужувати своє відставання в цьому сенсі та продукувати свої наукові взірці наукам-партнерам.

Я вважаю найбільш плідними ідеями в лоні соціології і найбільш значущими для постачання її сенсів до соціальної філософії чи інших наук напрацювання в галузі соціологічного аналізу глобалізаційних і постглобалізаційних процесів. Їх можна викласти у систематизованому вигляді як втілення авторської позиції, що може претендувати на новизну у вітчизняній соціології. Саме з початків ХХІ ст. в лоні соціології визріли нові сенси, що можуть бути трансльованими до сучасної соціальної філософії. До них можна віднести такі положення, ідеї та принципи:

- перенесення дослідницької уваги із суспільства (давнього предмета вивчення соціальної філософії) на людство, що глобалізується і водночас фрагментується;

- надання цьому людству характеристик надскладної мегасистеми, здатної до: самоконструювання, самовідтворення, саморозвитку, самомодифікації, саморегулювання та самоорганізації; кожна з цих фаз чи станів може бути соціологією емпірично верифікованою та ідентифікованою;

- поруч з процесами глобалізації зростаючою мірою сьогодні увиразнюються процеси деглобалізації та переходу до постглобалізаційного етапу розвитку людства, його фрагментації та децентралізації, появи нових регіональних центрів влади і впливу, утворення нового світового порядку та його перманентні трансформації. Соціологія здатна відстежувати ці процеси, їхні причини та соціальні наслідки, при цьому не у статичному вигляді, а у постійній змінюваності;

- повернення уваги до опозиції універсального регіоналізму та сингулярності, їхнього суперечливого сполучення та взаємопереходів, ситуацій лімінальності (межовості) з мобільними кордонами тощо;

- поява нової соціальної реальності також може бути віднайдена, проаналізована та концептуалізована соціологією; йдеться про віртуальну, а тепер і доповнену реальність, про соціальні детермінанти створення штучного інтелекту та можливості його застосування при описі, аналізі та інтерпретації соціальної дійсності включно з можливими соціальними наслідками;

– соціологічне осмислення нових соціальних просторів і часу, їхньої динаміки та мобільності (до прикладу, зменшення соціального простору для бідних і розширення – для багатих тощо);

– теоретизування щодо якісних змін соціальної структури, зокрема гранулярна теорія класової структури суспільства або вчення про соціальні фрактали;

– виникнення нових соціальних нерівностей, що ускладнюються і по-різному конфігуруються в регіональній перспективі; явища ексклюзії та обмеженої інклюзії в усіх сферах людської життєдіяльності;

– найбільш інформативною та інноваційною є концептуалізація складних процесів в Інтернеті та у соціальних мережах, теоретичні напрацювання та узагальнення наслідків емпіричних досліджень у галузі візуального суперкомп'ютингу, блогосфери, онлайн- та оффлайн-активності, когнітивного комп'ютингу тощо;

– перспективним напрямом системної соціології є Data Mining, тобто віднайдення знання у базах даних або інтелектуальний аналіз баз даних;

– використання для миттєвого аналізу процедур обробки інформації з агрегаторів баз даних за допомогою Big Data Processing та соціологічне конструювання станів певних соціальних процесів і явищ, які досліджуються “тут і зараз”, внаслідок чого проведення соціологічних досліджень стає неодмінною складовою вироблення дієвої соціальної політики в її гнучкості та постійних трансформаціях тощо.

Цей перелік можна продовжувати, що й покладаю на плечі нашої талановитої наукової молоді, представники якої мають свої візії щодо місця та ролі новітнього соціологічного знання у міждисциплінарній перспективі та дослідницьких процедур його отримання.

Висновки. Таким чином, у статті здійснено формулювання наукової проблеми, на розв'язання якої спрямоване дослідження, та запропоновано шляхи її вирішення. Проведений аналіз наукового доробку вітчизняних і зарубіжних (переважно російських) соціологів та філософів дав підставу для аргументації авторської тези щодо пріоритетного на сьогодні варіанта побудови загальної соціологічної теорії для сучасної української соціології. Він полягає в усталенні та збереженні інтелектуальної ідентичності соціології сьогодні і водночас у зростаючій імплементації до неї тих методологічних сегментів загальнонаукового знання, які мають дотичність до соціуму, соціальних структур і соціальних відносин, а також новітніх методик їхнього емпіричного дослідження. На прикладі непростих взаємин соціології та філософії запропоновано конкретні прояви обміну сенсами між ними в ситуації варіабельності глобалізаційних процесів. Сформульовано низку ідей, принципів і теоретичних положень, які можна вважати рівно важливими для усіх різновидів наукового знання – природничо-наукового, соціального, гуманітарного. Їх можна навести у такому систематизованому вигляді:

1. У світі науки дедалі більшої ваги набирає ідея конвергенції наук про всесвіт, природу, суспільство, людство, людину на засадах міждисциплінарності (а в майбутньому – і трансдисциплінарності).

2. У розумінні явищ і процесів різної природи та масштабів принципами, що об'єднують всі ці науки, є системність, синергійність, нелінійність розвитку. Відпо-

відно, всі ці процеси й явища сьогодні тлумачать як системи різного рівня складності, що володіють здатністю саморозвитку.

3. Обмін сенсами (чи інтерфейси) між науками є найбільш плідним там, де цей обмін здійснюється на засадах паритетності, врівноваженого балансу і децентралізації, коли замість жорсткої вертикальної субординації наук з домінуванням однієї з них відбувається перехід до м'якої горизонтальної співпраці усіх наук, незалежно від їхньої "відомчої" приналежності, від предмета і об'єкта їхнього вивчення.

4. У світі новітнього наукового знання в ситуації сьогодення відбувається зростання його варіативності, що уможливорює і навіть вимагає врахування міждисциплінарності з обміном сенсами між науками різного профілю, а у майбутньому – й переходу до трансдисциплінарності. Початок цим процесам у соціології поклали методологічні повороти з виходом за межі соціології.

5. Сьогодні також набирають сили процеси, пов'язані з формуванням інтерфейсів між соціологією та природничими і технічними науками, наслідки яких починають дедалі активніше входити до загальної соціологічної теорії сьогодення.

В той час як у більшості національних соціологічних шкіл проблема формування їхніх загальних теорій є розв'язаною або близькою до розв'язання, українська соціологія після розпаду СРСР і утворення незалежної держави продовжує перебувати під сильним впливом марксизму і неомарксизму, багато її представників мало обізнані із сучасним станом теоретизування у світі науки, демонструють явну чи латентну фобію до теоретизування, що й зумовлює недостатню розвиненість вищого рівня соціологічного знання – сучасної загальної соціології.

Відтак для успішного розвитку української соціології та її соціологічного мета-теоретизування нині недостатнім є її існування як монодисципліни. Найбільш важливими для вітчизняної соціології є зв'язки та взаємодії з філософією (насамперед, соціальною її гілкою), оскільки саме філософська наука сьогодення формує нову картину світу, засновану на досягненнях сучасного природознавства. Водночас соціологія (включно з українською) сьогодні здатна запропонувати філософії свої сенси, багато з яких є співзвучними з філософськими, але й багато теоретичних інновацій, насамперед, у розумінні сучасного соціуму та особистості в умовах глобалізації. Внаслідок такого полілогу й відбувається формування синтезованого філософсько-соціологічного знання як вищої ланки сучасного теоретизування в соціогуманітарних науках.

Список використаних джерел

1. Черниш Н.Й. Стан сучасного загальносоціологічного теоретизування: глобальний досвід і локальні специфікації. *Український соціум*. 2018. № 1 (64). С. 19–35. <https://doi.org/10.15407/socium2018.01.019>
2. Романовский Н.В. Современная социология: детерминанты перемен. *Социологические исследования*. 2009. № 12. С. 26–35. URL: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2009-12/Romanovsky.pdf>
3. Urry J. *Global Complexity*. Cambridge: Polity Press, 2003. 172 p.
4. Ровенчак О., Черниш Н. Основні поняття й положення соціокультурного підходу та специфіка застосування їх у соціології. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006. № 1. С. 37–54.

5. Романовский Н.В. Междисциплинарность: взаимодействие естественно-научных и социально-гуманитарных знаний – 18 Харчевские чтения. *Социологические исследования*. 2016. № 2. С. 155–157.
6. Киященко Л.П. Междисциплинарность – область взаимодействия философии и социологии. *Социологические исследования*. 2016. № 2. С. 3–11.
7. Лубский А.В. Междисциплинарные научные исследования: когнитивная “мода” или социальный “вызов”. *Социологические исследования*. 2015. № 10. С. 3–12.
8. Interdisciplinarity problems of teaching and research in universities. 1972. January. 321 p. URL: https://www.researchgate.net/publication/234737333_Interdisciplinarity_Problems_of_Teaching_and_Research_in_Universities
9. Ленк Х. О значении философских идей В.С. Стёпина. *Вопросы философии*. 2009. № 9. С. 9–11.
10. Резник Ю. Социальная теория и теоретическая социология на пути интеграции. *Социологические исследования*. 2007. № 9. С. 1–17.
11. Момджян К.Х., Подвойский Д.Г., Кржегов В.С., Антоновский А.Ю., Бараш Р.Э. Системно-теоретический подход к объяснению социальной реальности. Философская или социологическая методология? *Вопросы философии*. 2016. № 1. С. 17–42.
12. Edwards M.G. Misunderstanding Metatheorizing. *System Research and Behavioral Science*. Wiley Online Library. 2013. <https://doi.org/10.1002/sres.2203>
13. Капра Ф. Уроки мудрости. Москва: София, 2004. 318 с.
14. Капра Ф. Дао физики. Исследование параллелей между современной физикой и восточной философией. Москва: Мани, Иванов и Фербер, 2017. 364 с.
15. Назаретян А. Цивилизационные кризисы в контексте Универсальной истории (синергетика – психология – прогнозирование). Москва: Мир, 2004. URL: <http://spkurdyumov.ru/philosophy/civilizacionnye-krizisy-v-kontekste-universalnoj-istorii/>
16. Хакен Г. Синергетика. Москва: Мир, 1980. 388 с.
17. Хакен Г. Тайны природы. Синергетика: наука о взаимодействии. Москва: Институт компьютерных исследований, 2003. 320 с.
18. Борисов А. Объяснить всё: как конформный бутстрап решает все проблемы физики. 2017. URL: <https://lenta.ru/articles/2017/03/06/bootstrap/>
19. Казанский А.Б. Модели организационно замкнутых систем и контуры развития новых подходов в области искусственного интеллекта и когнитивной науки. URL: <http://spkurdyumov.ru/networks/modeli-organizacionno-zamknutyx-sistem/>
20. Лотов А. Философия бутстрапа. 2008. URL: http://alexlotov2.blogspot.com/2008/07/blog-post_24.html
21. Бранский В.П., Пожарский С.Д., Михайлова И.Г., Бусов С.В., Зобова М.Р. Глобальное развитие человечества с позиций синергетической философии истории. *Вопросы философии*. 2017. № 5. С. 55–66.
22. Борисов А. Мультивселенная существует. 2015. URL: <https://trueinform.ru/modules.php?name=Laid&file=print&sid=824>
23. Малинецкий Г.Г. Междисциплинарные идеи в социологии и вызовы будущего. *Социологические исследования*. 2015. № 4. С. 152–161.
24. Попкова Н.В. “Социология философии” Р. Коллинза и необходимость “социологического взросления” философии. *Вопросы философии*. 2016. № 11. С. 215–223.
25. Литвиненко І. Оптимізація теоретизування в соціології на засадах системного аналізу. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2010. № 1. С. 178–187.
26. Лапан Т. Інтерв'ю з Наталією Черниш. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2018. № 1. С. 8–17.

Отримано 10.06.19

References

1. Chernysh, N.Yo. (2018). Condition of contemporary general sociological theorising: global experience and local specifications. *Ukr. socium – Ukrainian society*, 1 (64), 19-35. <https://doi.org/10.15407/socium2018.01.019> [in Ukrainian]
2. Romanovskiy, N.V. (2009). Contemporary sociology – determinants of changes. *Sotsiologicheskie Issledovaniia – Sociological Studies*, 12, 26-35. URL: <http://www.isras.ru/files/File/Socis/2009-12/Romanovsky.pdf> [in Russian]
3. Urry, J. (2003). *Global Complexity*. Cambridge: Polity Press.
4. Rovenchak, O., Chernysh, N. (2006). Basic concepts and provisions of the socio-cultural approach and the specifics of their application in sociology. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 37-54 [in Ukrainian]
5. Romanovskiy, N.V. (2016). Interdisciplinarity: interaction of natural sciences with social and humanitarian knowledge – 17th A. Khartchev Readings. *Sotsiologicheskie Issledovaniia – Sociological Studies*, 2, 155-157 [in Russian]
6. Kiyashchenko, L.P. (2016). Interdisciplinarity – the area of interaction of philosophy and sociology. *Sotsiologicheskie Issledovaniia – Sociological Studies*, 2, 3-11 [in Russian]
7. Lubskiy, A.V. (2015). Interdisciplinary research: cognitive ‘fashion’ or social ‘challenge’. *Sotsiologicheskie Issledovaniia – Sociological Studies*, 10, 3-12 [in Russian]
8. Interdisciplinarity problems of teaching and research in universities. (1972, January). URL: https://www.researchgate.net/publication/234737333_Interdisciplinarity_Problems_of_Teaching_and_Research_in_Universities
9. Lenk, H. (2009). About the significance of philosophical ideas of V.S. Stiopin. *Voprosy filosofii*, 9, 9-11 [in Russian]
10. Reznik, Yu. (2007). Social theory and theoretical sociology on the path of integration. *Sotsiologicheskie Issledovaniia – Sociological Studies*, 9, 1-17 [in Russian]
11. Momdzhyan, K.Kh., Podvoiskii, D.G., Krzhevov, V.S., Antonovskii, A.Yu., Barash, R.E. (2016). System-theoretical approach to the explanation of social reality. Philosophical or sociological methodology? *Voprosy filosofii*, 1, 17-42 [in Russian]
12. Edwards, M.G. (2013). Misunderstanding Metatheorizing. *System Research and Behavioral Science*. Wiley Online Library. <https://doi.org/10.1002/sres.2203>
13. Capra, F. (2004). *Uncommon Wisdom*. Moscow: Sofiya [in Russian]
14. Capra, F. (2017). *The Tao of physics. An Exploration of the Parallels Between Modern Physics and Eastern Mysticism*. Moscow: Mani, Ivanov i Ferber [in Russian]
15. Nazaretyan, A. (2004). Civilizational crises in the context of Universal History (Synergetics - Psychology - Forecasting). Moscow: Mir. URL: <http://spkurdyumov.ru/philosophy/civilizacionnye-krizisy-v-kontekste-universalnoj-istorii/> [in Russian]
16. Haken, H. (1980). *Synergetics*. Moscow: Mir [in Russian]
17. Haken, H. (2003). *The mysteries of nature. Synergetics: the science of interaction*. Moscow: Institut komp'yuternykh issledovaniy [in Russian]
18. Borisov, A. (2017). Explain everything: as a conformal bootstrap solves all the problems of physics. URL: <https://lenta.ru/articles/2017/03/06/bootstrap/> [in Russian]
19. Kazanskii, A.B. Models of Organizationally Closed Systems and Circuits of Development of New Approaches in the Field of Artificial Intelligence and Cognitive Science. URL: <http://spkurdyumov.ru/networks/modeli-organizacionno-zamknutyx-sistem/> [in Russian]
20. Lotov, A. (2008). The bootstrap philosophy. URL: http://alexlotov2.blogspot.com/2008/07/blog-post_24.html [in Russian]

21. Branskii, V.P., Pozharskii, S.D., Mikailova, I.G., Busov, S.V., Zobova, M.R. (2017). Global development of mankind from the standpoint of the synergetic philosophy of history. *Voprosy filosofii*, 5, 55-66 [in Russian]
22. Borisov, A. (2015). Multiverse exists. URL: <https://trueinform.ru/modules.php?name=Laid&file=print&sid=824> [in Russian]
23. Malinetskiy, G.G. (2015). Interdisciplinary ideas in sociology and challenges of future. *Sotsiologicheskie Issledovaniia – Sociological Studies*, 4, 152-161 [in Russian]
24. Popkova, N.V. (2016). "Sociology of Philosophy" by R. Collins and the need for "sociological upbringing" of philosophy. *Voprosy filosofii*, 11, 215-223 [in Russian]
25. Lytvynenko, I. (2010). Optimization of theorizing in sociology based on the system analysis. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 178-187 [in Ukrainian]
26. Lapan, T. (2018). Interview with Natalia Chernysh. *Sotsiologiya: teoriya, metody, marketing – Sociology: theory, methods, marketing*, 1, 8-17 [in Ukrainian]

Received on 10.06.19